

1r Capítol

L'ÀFRICA NEGRA ENCARA PER DESCOBRIR

Laura Hurtado i Silvia Manzanera Navarro

L'Àfrica negra segueix sent la gran desconeguda d'Occident. Malgrat els dos segles de presència europea a la zona i tot i ser un continent proper en quilòmetres l'Àfrica i els africans són una realitat distanciada en coneixement i comprensió. Els col·lectius africans i organitzacions africanistes entrevistats consideren que els mitjans de comunicació donen una informació reduïda, simplista i carregada d'estereotips que impedeix conèixer de debò aquest immens territori de 30 milions de quilòmetres quadrats, 750 milions d'habitants i 53 països independents. Segons les persones consultades, els *media* però també l'escola, la literatura o el cinema han creat una imatge d'Àfrica que no es correspon a la realitat. De fet, Occident té una visió deformada del continent subsaharià on sembla que només hi hagi guerres, misèria i desastres naturals. Per això, africans i africanistes coincideixen a opinar que, a Occident, l'Àfrica negra encara s'ha de descobrir.

Presentem a continuació una anàlisi qualitativa de la imatge que els mitjans informatius dels països del Nord, especialment d'Europa i en concret Espanya, donen del que s'anomena l'Àfrica negra. L'anàlisi s'ha fet en base a entrevistes a africanistes i líders d'opinió africans, majoritàriament de Catalunya.

L'Àfrica que es coneix

1.1 Aparició esporàdica

Els membres d'associacions africanes i col·lectius proafricans denuncien que, en general, els mitjans de comunicació parlen molt poc d'Àfrica i que, per tant, la gent quasi no en sap res.

De fet, l'atenció informativa es centra en el continent subsaharià quan es produeix un fet que consideren 'noticiós' i no solen proporcionar les dades suficients per conèixer la realitat en el seu conjunt. No hi ha, en efecte, un seguiment diari de l'actualitat ni tampoc s'explica per separat què passa a cadascun dels països que conformen el continent. En realitat, Àfrica apareix de forma esporàdica a les planes d'actualitat, una opinió que comprateix Jordi Ortiz, responsable de premsa d'Amnistia Internacional (AI) a Catalunya, que creu que la informació que es dona d'Àfrica no només és intermitent sinó que sempre està relacionada amb fets

dramàtics: **“Es bombardeja sobre un tema durant un temps i després s’oblida fins que en surt un altre. Podríem fer un mapa seguint els diferents centres d’interès que han tingut els mitjans a l’Àfrica durant els últims anys: primer la fam a Etiòpia, després la guerra a Libèria, a continuació la misèria a Somàlia, llavors la crisi dels Grans Llacs i, últimament, la guerra al Zaire.”**

1.2 El que no surt

L’actualitat africana es tracta bàsicament des de la secció d’Internacional i els temes estan relacionats amb la situació política o econòmica del continent. En canvi, la literatura, la filosofia o l’art africà no acostumen a ser notícia o, al menys, no atrauen l’atenció dels mitjans encara que poden aparèixer als reportatges de caràcter antropològic. Segons Obam Micó de la Federació de Col·lectius d’Immigrants de Catalunya, **“és difícil que els mitjans parlin de l’art, la música o les noves tendències arquitectòniques a l’Àfrica negra. Tampoc parlen del que pensen els mateixos africans o els seus líders d’opinió i només se centren en el que diuen dictadors o dirigents que, moltes vegades, estan molt lluny del que pensa la gent del poble.”** Nguema Emaga, president de SOS Àfrica també és dels que pensa que la realitat africana es dona a conèixer de manera parcial i que es tracten poc les qüestions relacionades amb les activitats culturals o socials: **“No hi ha massa difusió de la cultura, de l’art o de les dances. Són temes que sorgeixen en cercles petits o es presenten com si tinguessin molt poca relació amb la realitat africana. La gent està tan acostumada a veure un tipus de notícies que després no es pot creure que a l’Àfrica hi hagi pensadors, periodistes o directors de cinema.”**

1.3 El pitjor de l’Àfrica

Si es fa una visió panoràmica de les notícies sobre l’Àfrica es pot constatar que la majoria expliquen fets negatius. Tracten principalment els conflictes, les catàstrofes naturals i humanitàries, la pobresa o el subdesenvolupament, i per contra, tendeix a marginalitzar els esdeveniments positius que permetrien mostrar un continent diferent, on no tot és guerra i fam.

Obam Micó és periodista de formació i coneix la mecànica de treball dels mitjans de comunicació, que sovint seleccionen els fets que són notícia en funció de l’espectacularitat. Però no està d’acord amb aquesta lògica, perquè **“hi ha elements positius que els mitjans de comunicació poden reflectir i que sense saber exactament perquè no ho fan gairebé mai.”** El mateix opina Toni Castel, periodista i membre del Centre d’Estudis Africans (CEA): **“Les notícies sobre l’Àfrica poques vegades recullen els aspectes positius, que es poden donar i es donen, com els moviments associatius o l’eliminació de l’apartheid i la consecució de la democràcia a Sud-àfrica, entre d’altres.”**

1.4 Generalització i matisos

Un altre aspecte que distorsiona la imatge d’aquests països és la constant generalització dels fets més dramàtics o denunciats. La situació que viuen molts països o regions no és extensible a tot el continent. En 30 milions de quilòmetres hi cap un ampli ventall de matisos i fets diferents. Carles Casals, membre de l’organització no governamental SETEM, aporta un exemple molt significatiu: **“A la gent només li arriben imatges dels nens que es moren de gana a Etiòpia, Somàlia o, més recentment, a Rwanda i acaba pensant que a tots els**

països africans hi ha fam.” En la mateixa línia, Obam Micó comenta que “hi ha països d’Àfrica on la població no té gana i tanmateix quan es parla de fam es tendeix a estendre a la globalitat del continent.”

No tots els països es troben en el mateix sac de misèria i guerra però hi ha força desconeixement de com es viu en cadascun d’ells. El president del Centre d’Estudis Africans (CEA), Alfred Bosch, explica en la ponència “L’Àfrica que no s’enfonsa” algunes d’aquestes realitats poc conegudes:

“Els petits estats insulars d’Àfrica, amb poblacions reduïdes i règims relativament benignes, han pogut escapar de manera precària a l’estancament general del continent. [...] Maurici s’ha convertit en un autèntic tigre africà, amb índexs sostinguts de creixement que han superat el 5% anual.”¹ (Bosch. 1996: pàg. 81)

Carles Casals en dona més exemples: “Sud-àfrica, Zàmbia o Zimbabwe són països que funcionen encara que el discurs subliminal és que van bé perquè els blancs mouen les seves economies”, i desmenteix que l’economia de tot l’Àfrica sigui de subdesenvolupament: “Hi ha més països que també han millorat la seva situació econòmica, com Gabon, la República Popular del Congo o Benin.”

Una altra idea molt estesa és que la majoria de països africans viuen sota règims dictatorials i corruptes. L’opinió de l’escriptor del Camerún Inongo-Vi-Makomé, no obstant, és que **“l’Àfrica en els darrers vuit o deu anys ha fet més avenços respecte a certes llibertats que l’Àsia, on hi ha dictadures que no s’han mogut.”** Pel periodista Toni Castel, la situació és greu però no irresoluble: **“Hi ha el mateix tipus de corrupció que hi havia a Espanya durant els anys 60, és a dir, que tampoc estem tan allunyats. La corrupció no és inherent a l’homo africanus sinó que és un mal universal.”** Però tot i els canvis i les millores que han experimentat molts països, els *media* segueixen mostrant la imatge de l’Àfrica de sempre.

Alfred Bosch, president del Centre d’Estudis Africans (CEA), en una anàlisi del continent equilibrada i realista, també creu que s’ha d’evitar generalitzar els problemes d’algunes de les zones més conflictives:

“Seria absurd negar la gravetat del que passa en àmplies zones de l’Àfrica negra. El continent té una sèrie de venes obertes, d’hemorràgies dramàtiques que ningú sap com aturar i que molts han renunciat a tancar. Però també seria irresponsable estendre aquesta sensació al conjunt d’Àfrica, sense distincions, i suposar que els conflictes no conviuen amb harmonies, la tristesa amb alegries i les frustracions amb esperança.”² (Bosch. 1996: pàg. 68)

II. Els tòpics eterns de l’Àfrica negra

Els africans que viuen als països de l’Europa civilitzada observen, sovint amb disgust, la gran desconexió que hi ha entre la imatge que Occident té de l’Àfrica i la realitat que ells coneixen. Per la majoria dels consultats, la visió que es dona de l’Àfrica i dels africans està carregada de

BOSCH, A. “L’Àfrica que no s’enfonsa”. Ponència presentada al seminari *Les venes obertes d’Àfrica*. Fundació Alfons Comín. Barcelona, novembre 1996. pàg.81.

BOSCH, A. *Op. cit.* pàg.68

clixés, des de la idea que els seus ciutadans són salvatges i primitius fins a la imatge de bon esportista, passant encara per tot un seguit d'adjectius que desemboquen al qualificatiu de *subdesenvolupats*.

2.1 La construcció dels estereotips

Els estereotips sobre una civilització, però, no es creen en dos dies. La literatura del segle XIX, els relats de David Livingstone o els còmics de Tarzan o, fins i tot, les fotografies de nens moribunds durant el drama ruandès (amb premi Pulitzer inclòs) han contribuït al dibuix d'aquesta Àfrica exclusivament violenta, incapaç d'organitzar-se i a la cua del desenvolupament polític i econòmic mundial.

Alguns dels entrevistats consideren que són els mitjans de comunicació els que fabriquen estereotips. D'una banda, els diaris i programes informatius perquè se centren quasi exclusivament en les guerres, el sofriment i la misèria del continent. De l'altra, perquè els documentals mostren la part més tradicionalista i alhora espectacular de la realitat africana, com ara l'estil de vida tribal o els grans paisatges naturals. Aquest contrast d'imatges sense cap mena de connexió entre si acaba perjudicant la concepció que els receptors tenen del continent, tal com manifesta Jordi Ortiz d'AI: **“Barrejats són un còctel brutal ja que la gent acaba tenint la imatge que els africans son aborígens i salvatges i, en definitiva, primitius i incivilitzats.”**

Alguns altres dels experts consultats apunten que els mitjans simplement es dediquen a utilitzar els estereotips que hi ha a la societat. **“Els mitjans no creen estereotips sinó que fan servir els que ja hi ha”** diu Obam Micó, mentre que Jordi Ortiz afegeix: **“els *media* consoliden els clixés que ja tenim formats per la nostra cultura i educació. Són com un altaveu dels estereotips ja existents.”** Nguema Emaga de SOS Àfrica també ho creu i considera, a més, que fa tants anys que els estereotips estan assumits que és molt difícil de desfer-los: **“Des de l'època colonial, els diaris, la ràdio, els llibres i les pel·lícules reproduïen tots aquests prejudicis que han arrelat en la població i, que si ara, rasquem una mica, surten a la superfície.”**

2.2 Incultura

Observem un exemple. La cultura que ensenyen a través dels documentals televisius es redueix a societats tribals, cabanes amb teulada de palla i dones amb el cos tintat. No és mentida. Però, ¿no hi ha res més fora d'aquesta visió folclòrica? El continent africà té més de dos mil pobles i llengües i un patrimoni literari oral i escrit ric i variat, més enllà dels premis Nobel de Literatura i de l'Acadèmia Francesa -gràcies als quals, tot s'ha de dir, les obres d'alguns escriptors africans han pogut creuar l'estret-. Tot i que la visió occidental redueix la tradició literària africana a faules i contes, la realitat demostra la gran varietat de manifestacions que hi ha: els poemes de circumstàncies, els cants col·lectius, la poesia sindical a Sud-àfrica o les novel·les policiaques que van proliferar als anys vuitanta i el teatre com a gènere de conscienciació política. Tot això ens ho perdem.

2.3 Els savis i el prisma occidental

Occident interpreta la realitat africana des del seu punt de vista, o si més no des d'un **“prisma**

eurocentrista”, tal com el qualifica el president de SOS Àfrica, Nguema Emaga. Carles Casals, de SETEM, creu que **“hi ha moltes deformacions. Per exemple, Europa diu que l’Àfrica s’ha de democratitzar quan, en realitat, ja hi ha democràcia encara que és molt diferent de l’occidental. N’hi ha a escala local i amb molta participació, tot i que a nivell estatal no sigui així, ni es facin eleccions democràtiques cada quatre anys.”**

Una altra deformació molt usual que els mitjans reproduïen és que sovint consideren la cultura africana com de segona categoria. **“Occident considera que l’analfabetisme és una mostra d’incultura, però a l’Àfrica hi ha savis i filòsofs que no saben llegir ni escriure. Hem viscut segles sense conèixer l’alfabet i hem estat capaços de reproduir la nostra història oralment i les nostres arts visualment”** diu Obam Micó, que afegeix: **“Els paràmetres de desenvolupament i cultura es mesuren en funció de l’eurocentrisme i això ha de canviar.”**

2.4 El substrat social

Els tòpics i els estereotips sobre l’Àfrica s’han anat instal·lant al llarg dels anys en la percepció occidental del continent. Però no només a través dels *mass media*, sinó també per l’escola, la publicitat, la literatura, els còmics, el cinema, el discurs dels polítics i fins i tot les mateixes ONG, que han ajudat a instaurar la imatge d’un continent on només hi ha tribus, animals salvatges, pobresa i guerres.

2.4.1 L’escola. **“A les escoles no s’està fent res, excepte alguns casos concrets on es planteja el tema de la interculturalitat. Quan ha estat de moda sí que s’han fet activitats per mostrar una imatge renovada de l’Àfrica, però el temps passa i no es torna a fer res més. I l’herba creix. A les escoles s’hauria de cultivar més el tema dels prejudicis. És necessari treure la mala herba per poder sembrar després”**, diu Nguema Emaga, president de SOS Àfrica.

Carles Casals, no obstant, creu que ja s’han començat a detectar alguns senyals de canvi: **“S’ha intentat presentar una altra Àfrica a les escoles. Intermón o Mans Unides han fet campanyes que deien que l’Àfrica també té coses bones, que la gent se sap organitzar, que ho fa, i que els africans no estan sempre pendents de l’ajuda occidental.”**

Inongo-Vi-Makomé, per la seva banda, considera que des de l’escola és difícil educar d’una manera diferent, perquè els mitjans de comunicació exerceixen una influència massa forta: **“Actualment, són la gran escola del món. El sistema escolar hauria de fer més coses però la influència dels mitjans és molt més forta.”** Fatou Secka de l’Associació de dones africanes Musu Kafo coincideix en l’anàlisi que la informació que es dona a les escoles a vegades també és negativa: **“Als llibres de text hi ha dibuixos de nens negres amb cara de pena. L’escola reafirma els estereotips culturals que tenen els països occidentals i els transmet als nens. El racisme es fa i depèn de l’educació”**

2.4.2 Mitjans de consum cultural. Els llibres, els còmics, la publicitat o el cinema no es queden enrere. Les novel·les de Salgari o Jules Verne presenten l’africà com l’enemic i com a tal se l’associa a un ésser de valors negatius: violent, assassí, traïdor o ateu. Els còmics mostren els negres amb un òs al nas i una llança a la mà. També el cinema ha creat el personatge del criat negre que sempre obeeix l’amo i diu *sí buana* o ha presentat les tribus com a una colla de salvatges. També la publicitat, per transmetre els missatges de solidaritat, ha fet

servir més d'una vegada la imatge del nen negre amb la mirada perduda de misèria i dolor que allarga el braç per demanar socors. Són mostres de com els mitjans culturals redueixen la complexa realitat d'un continent a unes poques estampes descontextualitzades.

2.4.3 L'Estat. Des del Govern espanyol, s'han promogut algunes campanyes institucionals que, segons Emaga, són molt reduccionistes. **“Només es parla del tema del racisme i no es pot reduir tots els problemes de l'Àfrica a això, perquè n'hi ha molts més.”** La lluita contra el racisme també s'acaba convertint en un tòpic, això si no va acompanyada d'altres lluites com la millora de la situació dels africans.

2.4.4 ONG. Les campanyes de conscienciació que algunes organitzacions no governamentals han portat a terme han reforçat aquesta imatge de l'Àfrica desemparada, pròpia d'un eslògan més aviat paternalista. Cal dir, no obstant, que no totes les ONG ofereixen una realitat depriment i pessimista sinó que intenten transmetre un missatge d'esperança més adequat a la política de cooperació. El discurs ploraner de l'ajuda'ls' de certes organitzacions, que difón una Àfrica incapaç de valer-se per si mateixa i que necessita l'Occident, ha estat objecte de moltes crítiques perquè a vegades té efectes contraproductius. El president del CEA, Alfred Bosch, n'explica una de les raons: **“Presentar l'Àfrica com una causa perduda no seria productiu perquè la gent se'n desentendria.”**

Segons el codi de conducta sobre imatges i missatges del Tercer Món, citat per Lawrence Korbandy d'MRDA-Sudan, **“les organitzacions que treballen pel sud han de presentar totes les persones com a éssers humans i respectar la seva dignitat i identitat cultural.”** Tanmateix, Korbandy considera que **“moltes de les campanyes que fan les ONG donen imatges que atempten contra la dignitat humana dels africans. El Codi sobre imatges no es compleix malgrat que ja fa gairebé deu anys que es va aprovar”**, i davant d'aquest fet reivindica una imatge de solidaritat i no de pena per a l'Àfrica. Nguema Emaga també és molt crític amb el missatge de certes ONG: **“Utilitzen el negre com a esquer per captar diners perquè creuen que ven més que un hindú o un tahlendès”**.

Jordi Ortiz d'AI defensa en canvi l'actuació de les ONG perquè en aquest cas el fi justifica els mitjans: **“Si el missatge de les ONG fos catastrofista, que no dic que a vegades no ho sigui, penso que és un mitjà per aconseguir una finalitat. Si vols arribar a l'opinió pública necessites els mitjans de comunicació, i per tant has de seguir les seves regles. Pot ser que no t'agradi però les has d'utilitzar perquè és l'única manera d'accedir-hi.”** Per Carles Casals, de l'organització no governamental SETEM, **“el problema és que la gent es queda amb els discurs de l'emergència i les ONG se'n aprofiten una mica. Necessiten diners i la gent només en dona per a accions concretes que tinguin resultats palpables. Si es demanen diners per muntar una cooperativa que trigarà dos anys a tenir resultats, la gent no aportarà res. En canvi, donaran fruita o llaunes de menjar per als nens que es moren de gana. És el reflex del sentiment de caritat cristiana i de voler ajudar les missions.”** Però la caritat és precisament el que els africans no volen.

2.5 Una imatge que fa mal

L'absència d'elements positius que permetin conèixer millor l'Àfrica negra provoca confusions i equívocs que alguns immigrants han de suportar diàriament. La imatge de *pobres negres*

afecta la dignitat dels africans, que moltes vegades tenen la sensació que la gent els mira amb cara de pena o a vegades fins i tot de superioritat. L'experiència, segons Nguema Emaga de SOS Àfrica, no és gens agradable: **“Els nostres fills veuen des d'aquí com és el continent i molts s'avergonyeixen de ser africans.”** L'escriptor Inongo-Vi-Makomé és dels que creuen que el millor és obviar aquesta situació: **“Nosaltres no hem de fer cas del que surti als mitjans de comunicació occidentals. Hem de centrar la nostra atenció en l'Àfrica i lluitar perquè la situació del continent subsaharià millori. Només així podrem recuperar el nostre orgull.”**

Alguns africans tenen molt present la història més recent del seu continent. No obliden que Occident va colonitzar les seves terres i que els interessos econòmics i de molts països del món desenvolupat són part de la causa de la situació actual de subdesenvolupament. Inongo-Vi-Makomé qualifica el retrat que els *media* fan de l'Àfrica de paternalista i es mostra molt crític amb l'actitud dels occidentals: **“Els europeus no han conegut mai l'Àfrica ni gran part del món. El colonitzador, el que sotmet, no té interès a saber sinó a ensenyar i imposar. No acostuma a respectar les altres cultures, i per tant, no les vol conèixer.”**

La idea d'una Àfrica que s'enfonsa en la misèria i la guerra provoca en certes persones una determinada actitud cap als africans. Jesús Gómez, del Centre d'Informació de Treballadors Estrangers (CITE), creu que la idea de pobresa generalitzada fa que alguns empresaris pensin que estan fent un favor als africans quan els donen feina, encara que el treball sigui dels més precaris i estigui mal pagat. Carles Casals, de SETEM, ho corrobora. Segons ell, les informacions dels mitjans i els estereotips que fan servir sovint agreujen la situació laboral dels immigrants: **“La mentalitat de molta gent d'aquí és que els africans son pobres desgraciats que sempre estaran millor aquí que allà, encara que se'ls pagui i se'ls tracti malament. Això acaba justificant que se'ls exploti. Precisament la immigració -afegeix- hauria de permetre que canviéssim la imatge que tenim dels africans i que els coneguéssim millor, però de fet no és així”.**

2.6 Les altres Àfriques a d'altres mitjans

A Espanya és difícil trobar contrapesos informatius que permetin conèixer una Àfrica allunyada de tòpics i estereotips. Els *mass media* només n'ensenyen una cara i no coneixen les *altres Àfriques*. Alfred Bosch, que ha estudiat en profunditat la realitat africana, assegura que **“hi ha pocs elements en els mitjans que permetin compensar la visió que tenim del continent.”**

En aquest estat de coses és difícil que el públic espanyol pugui contrarestar la informació que difonen els *media*. En l'àmbit acadèmic hi ha revistes especialitzades en l'Àfrica. També hi ha mitjans de comunicació alternatius amb informació més aprofundida i completa. Però la majoria d'aquestes publicacions tenen un abast reduït i un pressupost força baix. Segons Emaga, president de SOS Àfrica, **“les revistes que es fan a nivell acadèmic són una petita gota en aquest oceà de prejudicis que només es mouen en un àmbit molt minoritari. Fan una tasca positiva però estèril de cara a la societat perquè no compleixen amb l'objectiu de donar a conèixer la realitat africana.”**

La gent que vol estar informada sobre l'actualitat recorre normalment a la televisió o a diaris estrangers. **“Si vols saber què passa a l'Àfrica has de connectar amb la BBC, Radio France Internacional o llegir alguns diaris europeus: francesos, anglesos i a vegades**

portuguesos, però mai espanyols”, diu l’escriptor camerunès Inongo-Vi-Makomé. Lawrence Korbandy del Sudan rep informació diària sobre el seu país a través d’Internet o de la televisió per satèl·lit. I Saoka Kingolo, membre de l’Associació Tripartita Congo-Zaire-Angola, segueix les notícies dels canals de televisió d’alguns països europeus com França, Canadà, Bèlgica o Suïssa. Però no tots els africans que viuen a Occident tenen accés als mitjans estrangers via satèl·lit o a l’ordinador.

III. Àfrica sota els efectes dels mitjans

Ja hem assenyalat que l’Àfrica subsahariana surt als informatius quan té lloc una desgràcia important: quan esclata una guerra, quan es coneixen dades sobre la pobresa, la fam o les malalties o es descobreixen epidèmies mortals. Com diu el sociòleg McLuhan **“els mitjans de comunicació ens dibuixen el pitjor dels mons possibles.”** Però tampoc seria cert afirmar que els *mass media* només seleccionen les ‘males notícies’. Hi ha d’altres criteris que es tenen en compte, com l’impacte que pot generar la informació, la novetat que suposa per al públic o la proximitat en cas que el país africà sigui una antiga colònia, tingui relacions comercials amb el mateix país o hi hagi població occidental.

3.1 ‘Com més espectacular millor’

En una societat que s’ha acostumat a veure el món a través de la petita pantalla és necessari que hi hagi imatges sorprenents o espectaculars perquè un fet capti l’atenció dels mitjans de comunicació i, en conseqüència, es difongui. Carles Casals de SETEM enumera algunes de les circumstàncies que es donen perquè els desastres humanitaris es converteixin en notícia: **“Si hi ha pocs morts, passen inadvertits, però si n’hi ha cinquanta o seixanta és probable que la notícia surti. També és important que les matances tinguin lloc en un breu període de temps, perquè si es mata la gent de forma molt espaiada no crida tant l’atenció dels *media*.”** La novetat és un altre dels criteris necessaris perquè un fet es difongui. Tot i això, l’espectador occidental comença a estar familiaritzat amb un cert tipus d’imatges sobre l’Àfrica i és difícil sorprendre’l. Albert Sánchez, que també és membre del CEA ho explica així e l’article “Àfrica: catàstrofes y visiones:

“A Rwanda el desastre humà ha estat tan espectacular en xifres, ominós i repentí, que les portades dels diaris s’han vist inevitablement abocades a publicar-lo. [...] Els formidables mecanismes informatius de les agències s’han activat des del mateix instant en què el drama ha superat massivament els límits del sofriment humà, però mai abans. Al Sudan, per exemple, les xifres que es podrien donar no diferirien massa de l’horror ruandès però és necessari que el drama sigui excessiu per captar l’atenció del primer món.”³ (Sánchez. 1994: pàg. 21)

Efectivament, a l’Àfrica tenen lloc molts esdeveniments que queden silenciats fins que no superen els límits d’allò que estem acostumats a veure. És aleshores que es donen a conèixer.

SÁNCHEZ, A. “África: catástrofes, causas y visiones”. A: *En pie de paz*, 1994, núm.34, pàg.21.

3.2 Occident protagonista

Paral·lelament a l'impacte i a la novetat de les informacions sobre l'Àfrica que aconsegueixen sortir a la llum, el factor de proximitat pot ser determinant perquè els mitjans dels països del Nord es fixin en el que passa més enllà de les seves fronteres. **“Els *media* parlen dels conflictes que tenen lloc en una zona on hi ha població occidental, però no es preocupen del que pugui passar en una zona aïllada. Fa sis o vuit anys hi va haver una matança de somalis al nord de Kenya de la qual els mitjans en van tenir constància, però no en van fer cas. Ara, en canvi, hi ha petits enfrontaments a la zona turística de la costa de Kenya i surt a la portada de tots els diaris”**, diu Carles Casals. L'atenció dels mitjans de comunicació s'accentua quan els països occidentals són un actor més en el conflicte, tant si són proveïdors de material militar com si hi ha projectes d'ajuda humanitària. Xavier Laborda, autor de l'estudi “Fal·làcies discursives al conflicte dels Grans Llacs”, considera no obstant que els mitjans reproduïen un esquema dels actors que acostuma a donar el rol de responsabilitat a les parts en conflicte, mai a Occident, com si els països que venen armament als governs o les guerrilles africanes no hi tinguessin res a veure. En opinió de Laborda a responsabilitat del Nord s'acostuma a minimitzar:

“Les informacions parlen d'ells, els implicats en la tragèdia i també, especialment, de nosaltres: de l'eficàcia de l'ONU i els abusos de soldats, de colonialisme, fam i explotació infantil en el món, el model d'Estat i el sentit de les ONG.”⁴ (Laborda. 1996: pàg.86)

La presència occidental no només és un factor primordial de selecció de la informació que ve de l'Àfrica sinó que, a vegades i sobretot quan els conflictes s'allarguen, Occident acaba sent el principal protagonista i acapara la major part de l'espai mediàtic. Al seu escrit “Génocide sans images”, el periodista francès Edgar Roskis en cita un exemple:

“A Rwanda, la guerra civil i la massacre planificada de milers de tutsis i hutus no va ser el que més va inspirar fotògrafs, diaris i televisions, sinó la litúrgia humanitària: l'èxode però també els sacs d'arròs, els orfes però també els metges, les imatges de la tragèdia i el moviment de salvadors.”⁵ (Roskis, 1995. pàg.21)

En aquest sentit, Nguema Emaga denuncia que **“moltes vegades les imatges de les crisis del continent serveixen per justificar l'ajuda humanitària”**. Carles Casals també pensa que, sovint, les notícies de l'Àfrica **“volen posicionar l'opinió pública occidental a favor de la intervenció internacional en els conflictes africans.”**

3.3 Simplicitat

Les notícies de tema africà se centren en fets puntuals que tenen lloc en unes zones concretes durant un període de temps determinat. Els diaris no contextualitzen la informació, la ràdio no té temps d'explicar el perquè dels esdeveniments i la televisió es limita a mostrar unes imatges sense aclarir el que queda fora del marc de la pantalla. En general, els *media* s'interessen pels aspectes narratius i apel·latius immediats més que en aspectes argumentatius i relacionals. Per això, l'escriptor camerunès Inongo-Vi-Makomé creu que els mitjans espanyols donen a

LABORDA, X. *Fal·làcies discursives al conflicte dels Grans Llacs: mirades de fills de l'abisme*. Barcelona: Anuari de Filologia. Volum XIX, 1996.

ROSKIS, E. (1995) “Génocide sans images”. A: *Manière de voir*.

conèixer ‘successos d’Àfrica’, és a dir, fets aïllats que sembla que no tinguin ni causes ni conseqüències. Alfred Bosch del CEA sosté que, efectivament, els mitjans espanyols no deixen gaire espai a l’anàlisi i que, **“tot l’espai se’l menja la notícia sobre el desastre, els milers de refugiats que van amunt i avall, el nombre de morts o les imatges impactants.”**

De tota manera, quan la crisi és màxima actualitat durant un període llarg de temps, els mitjans es veuen obligats a publicar articles d’anàlisi o columnes d’opinió. Aquesta és l’evolució que Saoka Kingolo de l’Associació Tripartita Congo-Zaire-Angola va observar durant la crisi dels Grans Llacs: **“Al principi, les notícies eren molt simples però després, quan ja hi havia moltes entitats a la zona i es tenia comunicació directa, van començar a sortir elements d’anàlisi en les informacions.”**

A la televisió és més difícil trobar programes aprofundits. Els membres de col·lectius africans i altres organitzacions relacionades amb el continent denuncien la manca de debats, taules rodones, entrevistes o reportatges que analitzin a fons els problemes africans. El president de SOS Àfrica, Nguema Emaga, critica la televisió perquè **“sacrifica la serietat d’un debat profund en nom de l’audiència”** però també reconeix que **“la televisió no és el lloc indicat per fer un debat seriós, encara que ho hauria de ser.”** El mitjà televisiu, especialment condicionat per transmetre un missatge d’immediatesa i d’espectacularitat, tendeix moltes vegades a **“sintetitzar i, per tant, trivialitzar alguns temes”**, comenta el periodista i membre del CEA, Toni Castel. Un exemple serien les telemaratons que fan campanyes per guanyar diners encara que sovint s’aconsegueixin mitjançant l’espectacularització de la tragèdia. I és que, com deia McLuhan, “el mitjà és el missatge”.

Tanmateix, Toni Castel matisa que **“en la informació quotidiana la manca de temps fa que la informació sigui esquemàtica. Però això es pot compensar quan algunes cadenes de televisió emeten un reportatge molt elaborat. El mateix passa amb la premsa, que no té espai per explicar els elements clau d’un conflicte tot i que a vegades els acaba tractant en un reportatge del suplement dominical”**.

3.4 Conflictes africans sota una visió simplista

El tractament sovint simplista que els mitjans fan de les informacions és particularment evident quan parlen de conflictes bèl·lics. Les crisis que tenen l’Àfrica com a escenari s’acostumen a presentar segons un esquema senzill de lluita entre dos bàndols oposats, entre bons i dolents, com si fos una pel·lícula de Tarzan. En realitat, però, aquests enfrontaments són molt més complexos i exigeixen, en conseqüència, matisos i precisions.

Els *mass media* tendeixen a dir que les guerres africanes són lluites tribals que no tenen implicacions externes i que només tenen sentit en el seu territori. Però la majoria d’experts i els mateixos africans consultats expliquen que la realitat no és, ni molt menys, tan senzilla. Als conflictes de l’Àfrica subsahariana hi acostumen a haver tercers actors que indirectament també són protagonistes dels fets encara que sovint no se’ls citi o se’ls ignori. Obam Micó de la Federació de Col·lectius d’Immigrants de Catalunya assenyala que **“a totes les guerres hi ha poders interns i externs. A l’Àfrica hi ha poques fàbriques d’armament però algú ha d’haver armat els bel·ligerants. I, això no s’explica.”** Carles Casals també pensa que en moltes d’aquestes lluites hi ha actors i interessos que no surten a la llum: **“Si ens centrem en la crisi dels Grans Llacs veiem que els països enfrontats són països productors de cafè: Zaire, Rwanda, Burundi o Etiòpia, que també hi va estar implicat. Les multinacionals**

nordamericanes del cafè, que tenen molts interessos a la zona, van apostar fort i van finançar la guerra. Mentre que els francesos van intentar defensar el seu territori però no van poder. En definitiva, en aquesta guerra els interessos occidentals eren un element més a tenir en compte, però es va oblidar.”

Normalment també es margina l'explicació de les causes que han provocat els enfrontaments i els efectes que aquests poden tenir tant a curt com a llarg termini. Sobre les causes, Lawrence Korbandy d'MRDA Sudan manté que les guerres actuals a l'Àfrica son conseqüència de la manera com es van construir els Estats-nació durant la colonització: **“A base de barrejar pobles i cultures molt diferents en un mateix Estat han perpetuat les diferències. El que Occident anomena guerra tribal és, en realitat, una guerra entre nacions, entre una cultura que no vol ser assimilada i una altra que la vol absorbir. Els occidentals no volen aprofundir en les causes dels conflictes perquè ells tenen una gran part de culpa.”** Jordi Ortiz d'Amnistia Internacional comparteix l'opinió de Korbandy: **“No s'acostuma a explicar que la situació actual de l'Àfrica és fruit de la colonització i la descolonització. En conseqüència, s'oblida el paper que tenen Europa i Occident en els conflictes africans d'ara.”**

De tota manera, no s'ha de caure en la temptació de culpar el període colonial de totes les responsabilitats de la situació africana actual. A més d'aquestes causes que es podrien anomenar estructurals, s'ha de tenir en compte que els conflictes africans també tenen causes conjunturals i concretes, encara que aquest no és el context indicat per analitzar-les. Només apuntar que, sovint, la manca d'anàlisi de les crisis que tenen lloc a l'Àfrica n'impedeix la comprensió. La descontextualització dels conflictes a vegades fa que s'entengui la violència com una cosa intrínseca i per tant injustificada, tal com explica a “La imatge de l'africà violent” Alcía Gili, membre del Centre d'Estudis Africans:

“Sovint es creu que la violència de l'home blanc és una violència racional que s'exerceix d'una forma ‘civilitzada’ per institucions estatals i individus acreditats. És una violència pensada amb una finalitat determinada i, per tant, justificable. La violència del negre li és innata, és intrínseca a la seva animalitat i, per tant, no és justificable.”⁶ (Gili. 1994: pàg. 117).

Sobre aquesta manca de contextualització, Toni Castel afegeix que “es transmet la impressió que l'africà no es pot valer per si mateix i que sempre necessita l'ajuda exterior”. Tot plegat fa que es creï una imatge apocalíptica d'una Àfrica sumida en problemes endèmics i sense solució, tal com assenyala Jordi Ortiz d'AI: **“La gent acaba pensant que l'Àfrica no és capaç de tirar endavant i que està en un túnel sense sortida.”** El pitjor de tot, però, és que davant la incomprensió sorgeix la impotència o la indiferència de l'espectador occidental.

3.5 La tasca dels mitjans

Segons els entrevistats, l'estructura i la manera de treballar dels mitjans de comunicació condiciona les informacions que el públic rep sobre l'Àfrica negra i, en conseqüència, la visió que en té. Molts d'ells opinen que el fet que les notícies sobre el continent siguin sempre

GILI, A. “La imatge de l'africà violent”. A: *Studia africana*, 1994, núm.5, p.117.

negatives i impactants es deu als criteris que adopten els mitjans a l'hora de fer la selecció de la informació. D'altres creuen que la poca anàlisi que es fa dels esdeveniments africans és conseqüència del poc espai que els *media* poden dedicar al context a causa de la necessitat d'explicar l'actualitat més immediata.

De tota manera, la forma de treballar dels mitjans no només condiciona els esdeveniments que arriben de l'Àfrica sinó que afecta tot tipus d'informació. La televisió, la ràdio i els diaris es caracteritzen per primar l'actualitat i buscar la novetat, l'impacte i l'interès de l'audiència. L'anàlisi tampoc és massa habitual als mitjans informatius espanyols. En definitiva, l'Àfrica pateix igual que d'altres zones del món els inconvenients dels *media* i els seus efectes sobre la societat.

3.6 Interès per l'Àfrica

Els esdeveniments de l'Àfrica subsahariana són tractats segons l'interès que els mitjans hi tenen en un moment determinat i que, segons el periodista Toni Castel, és mínim: **“Les notícies se seleccionen en funció del que es creu que interessarà a l'audiència. Es consideren d'interès les coses que passen a l'Europa occidental, als Estats Units i als països amb un pes específic en les relacions internacionals. També són atractius els fets que tenen lloc en aquells països amb els quals es manté una relació sentimental, cultural o econòmica, encara que sembli que interessin menys que els anteriors. Per contra, hi ha una sèrie de països que no tenen cap mena d'interès per a l'audiència europea. Entre aquests hi ha els països africans.”**

L'Àfrica només aconsegueix captar l'atenció quan té lloc un esdeveniment molt important, novedós o espectacular. **“Com que l'Àfrica ocupa l'última posició dins de l'interès informatiu està supeditada a l'espai que tinguin els mitjans o al fet que la notícia sigui impactant”** afegeix Toni Castel. El mateix pensa Carles Casals de SETEM que considera que **“als països rics no els interessa l'Àfrica. Els mitjans només volen vendre un producte i el que més ven d'Àfrica són les matances i, com més salvatges siguin, millor.”**

En realitat, però, l'Àfrica que impacta no és l'única que interessa a la gent. Alguns col·lectius d'africans i associacions relacionades amb el continent pensen que els mitjans no sempre tenen clar què és el que de debò interessa a l'audiència. Saoka Kingolo no hi troba explicació: **“La gent se sent atreta per l'Àfrica i no entenc perquè no hi surt més.”** Fins i tot assegura que **“el primer que parli d'Àfrica més extensament guanyarà audiència perquè la població és cada cop més curiosa i, particularment, en allò que hi passa.”** De tota manera, altres persones consultades creuen que els mitjans acostumen a donar el que el públic els demana, com Alfred Bosch, president del CEA: **“Penso que hi ha una complicitat entre el que fabrica la notícia i el que la consumeix.”**

3.7 Periodistes

Experts, periodistes i col·lectius africans consideren que el treball dels professionals de la comunicació determina la informació que apareix sobre l'Àfrica, però sobre aquest tema també hi ha diversitat d'opinions. Uns pensen que els periodistes no són més que una peça dins d'un engranatge ampli i complex i que estan obligats a obeir els seus superiors. Jordi Ortiz d'AI creu que **“els periodistes són víctimes de les rutines que els han imposat des de dalt. De fet, no es plantejen si han de donar informació més aprofundida o si haurien d'intentar**

explicar millor les coses.”

D'altra banda, hi ha entrevistats que consideren que el poc interès que els mitjans espanyols mostren per l'Àfrica fa que no s'exigeixin massa coneixements als periodistes que tracten la informació d'aquesta zona del món. **“Hi ha pocs periodistes especialitzats en el continent subsaharià”**, diu Alfred Bosch. Lawrence Korbandy, al seu torn, manté que els periodistes haurien d'assumir que la seva finalitat és informar i intentar fer un treball més responsable: **“No són ignorants i poden aprendre”**.

Finalment, hi ha qui creu que la censura o l'autocensura impedeix donar tota la informació d'allò que passa al continent. Jordi Ortiz sosté que alguns periodistes que han de cobrir les informacions sobre l'Àfrica són simples marionetes al servei dels interessos que hi pugui haver al territori afectat: **“Alguns periodistes enviats a les zones de conflicte poden estar venuts o simplement, al no saber-ne prou, acaben dient el que se'ls diu que han de dir. Per exemple, a Somàlia, la CNN va cobrir tota la informació i els enviats especials no van dir res que no hagués passat prèviament pel filtre de la gran cadena de televisió nordamericana. Així, els Estats Units tenien cura dels seus interessos.”**

3.8 Imatges sense paraules i sentiments a flor de pell

Les fotografies dels diaris i les imatges que surten a la televisió poden tenir un gran impacte en els lectors o els telespectadors que, moltes vegades, no fan cas dels textos que les acompanyen. Però no sempre una imatge val més que mil paraules, ja que les imatges no poden explicar el que hi ha més enllà de l'enquadrament:

“Les fotografies il·lustren però no argumenten ni demostren i, si aconsegueixen afectar el lector, aquest no pot replicar ni buscar en el diàleg una comprensió raonable”⁷ (Laborda. 1996: pàg. 88-89)

Normalment, les imatges que els *mass media* difonen han estat escollides perquè afectin directament els sentits i no sempre busquen il·lustrar la realitat per explicar-la. Laborda constata que la majoria de fotografies que acompanyen les notícies sobre l'Àfrica pretenen emocionar l'audiència utilitzant com a tema principal les víctimes dels drames, especialment, els nens, que gairebé sempre es presenten en una situació particularment penosa: criatures que han perdut els familiars, amb cadàvers a prou seu, que carreguen farcells molt pesants o que caminen en marxes esgotadores. Aquesta atenció centrada quasi exclusivament en les víctimes està molt lligada al concepte d'urgència i de justificació de l'ajuda occidental:

LABORDA, X. *Op. cit.* pàg. 88-89.

“L’absència dels que provoquen les víctimes indueix a creure en una catàstrofe natural i inevitable, davant la qual l’única cosa assenyada en què es pot pensar és a apaivagar-ne els efectes, ja que les causes, tan violentes com sobtades, cauen fora de la previsió humana i de la responsabilitat política de les nacions poderoses.”⁸
(Laborda. 1996: pàg. 84-90).

D’aquesta manera, l’allau d’informació sobrecarregada d’imatges que no s’expliquen per elles mateixes esdevenen incomprendibles i sacsegen els sentits més bàsics dels espectadors.

3.8 Veritats a mitges

Els mitjans de comunicació, en principi, no diuen mentides sobre els fets africans. Tot el que ensenyen és real i per tant ningú no ho pot contradir. Però a vegades la simplificació i l’omissió de certs aspectes de la realitat poden ser una manera de mentir. És aleshores que es transmet allò que Jordi Ortiz anomena ‘veritats a mitges’, és a dir, veritats incomplertes en tant que hi ha elements que s’amaguen al públic. Alfred Bosch corrobora aquesta idea: **“Els mitjans no diuen grans mentides però hi ha tan poca anàlisi que s’obliden d’alguns aspectes importants.”**

Alguns dels entrevistats no dubten a afirmar que els *mass media* diuen moltes mentides. Carles Casals cita alguns exemples: **“La guerra de Somàlia era un cúmul de mentides: es va presentar el general Aydiid com una espècie de pirata i realment era un líder popular. Ens pot agradar o no però és innegable que era un líder. A la guerra de Rwanda també es van dir mentides: els mitjans de comunicació filoamericans acusaven els hutus de les matances mentre que els filofrancesos acusaven els tutsis d’altres massacres.”**

Ja siguin mentides, veritats o veritats a mitges, en general els mitjans donen una informació sobre l’Àfrica negra descontextualitzada i que mostra bàsicament els problemes que afecten el continent, però sobretot aquells que impacten el públic occidental, que al seu torn cada vegada està més immunitzat davant la desgràcia. Albert Sánchez del CEA sentència:

“En el nostre sistema d’accès al món, allò puntual s’oposa o s’imposa a allò estructural, el que és singularment horrible a la quotidianitat del dolor.”⁹ (Sánchez. 1994:pàg. 21)

IV. Conèixer l’Àfrica

Conèixer l’Àfrica en profunditat és tot un repte. Haurien de canviar molts dels aspectes analitzats en aquest treball i caldria l’esforç de tothom perquè l’actual imatge del continent negre estigués en sintonia amb la realitat.

Els col·lectius africans i les organitzacions africanistes entrevistades coincideixen a dir que és necessari transformar les rutines de treball dels mitjans de comunicació i començar a fer més pedagogia sobre el que passa al món des dels diaris i les televisions. Seria una manera d’anar esborrant els falsos estereotips que els mitjans han creat en col·laboració amb d’altres actors al llarg dels anys i que han aconseguit distanciar progressivament l’Àfrica i Occident.

Les informacions no van més enllà dels tòpics de sempre, reforçats per imatges

LABORDA, X. *Op. cit.* pàg.84-90

SANCHEZ, A. *Op. cit.* pàg. 21.

impressionants de tragèdies humanes les causes de les quals segueixen sense ser comentades en la majoria de casos. Els mitjans haurien de tenir periodistes especialitzats en les diferents zones del món, entre elles en les cultures i civilitzacions africanes. També seria enriquidor que els mateixos africans col.laboressin o participessin en els mitjans per contribuir a millorar les informacions amb els seus coneixements. Seria una bona manera de no tractar de manera tan trivial els esdeveniments que tenen lloc al continent.

Però també caldria que els espectadors occidentals canviessin el vidre amb què observen la realitat africana. Malgrat la força evident que els mitjans de comunicació de massa tenen a l'hora de condicionar la imatge d'una determinada realitat, els consultats també opinen que la societat s'hauria de mostrar més oberta i deixar de ser indiferent respecte l'Àfrica negra. La gran assignatura pendent és superar l'eurocentrisme i oblidar que el nostre model és el millor. És una tasca difícil i segurament lenta, però necessària.

Persones entrevistades:

- **Agnès Blod**, coordinadora de l'Associació ODAS Àfrica.
- **Alfred Bosch**, president del Centre d'Estudis Africans (CEA), escriptor i historiador.
- **Carles Casals**, responsable de premsa de l'Associació Servei Tercer Món (SETEM) a Catalunya.
- **Toni Castel**, periodista i membre del Centre d'Estudis Africans (CEA).
- **Nguema Emaga**, president de l'Associació SOS Àfrica.
- **Alícia Gili**, membre del Centre d'Estudis Africans (CEA).
- **Jesús Gómez**, membre del Centre d'Informació de Treballadors Extrangers (CITE)
- **Saoka Kingolo**, membre de l'Associació Tripartita Congo-Zaire-Angola.
- **Lawrence Korbandy**, president de l'Associació MRDA Sudan a Espanya.
- **Inongo-Vi-Makomé**, escriptor.
- **Obam Micó**, membre de la Federació de Col·lectius d'Immigrants de Catalunya.
- **Jordi Ortiz**, responsable de premsa d'Amnistia Internacional (AI) a Catalunya.
- **Fatou Secka**, membre de l'Associació de dones africanes Musu Kafo.

BIBLIOGRAFIA

- BOSCH, Alfred. "L'Àfrica que no s'enfonsa". Ponència presentada a *Les venes obertes d'Àfrica*. Fundació Alfons Carles Comín. Barcelona, novembre 1996.
- GILI, Alícia. "La imatge de l'africà violent. A: *Studia Africana*, 1994, núm 5.
- LABORDA, Xavier. *Fal·làcies discursives al conflicte dels Grans Llacs: mirades de fills de l'abisme*. Barcelona: Anuari de Filologia. Volum XIX, 1996.
- SÁNCHEZ, Albert. "África: catástrofes, causas y visiones". A: *En pie de paz*, 1994, núm.34.
- ROSKIS, Edgar. "Génocide sans images" i "Images et 'vautours'", a *Manière de Voir* nº 27, Agost 1995, Le Monde Diplomatique.
- VV.AA. "África 1997". A: *Mundo Negro*, 1997, núm. 407-408.
- VV.AA. "Àfrica, monográfico". A: *El Temps*, 1997, núm 655.